

איליון מספר 3, 22 ינואר 2003

הבחירות לכנסת ה-16 בקרב האזרחים הערבים בישראל

עורך: ד"ר אלי רכס

תוכן העניינים

א. דבר העורך.....	2
ב. ראיונות.....	2
1. סאלם ג'בראן, עורך עיתון "אל-אהאלי" בשפה הערבית.....	2
2. בסאם ג'אבר, עורך עיתון "פנורמה" בשפה הערבית.....	4
3. עבד אל-חכים מופיד, הפרשן הפוליטי של עיתון "צות אל-חק ואל-חוריה" בשפה הערבית.....	5
4. לוטפי משעור, עורך עיתון "סינארה" בשפה הערבית.....	6
5. זוהיר אנדראוס, עורך עיתון "כל אל-ערב" בשפה הערבית.....	7
ג. סקרי דעת קהל.....	9
1. סקר המרכז למחקרים בני-זמננו.....	9
2. התייחסות ח"כ אחמד טיבי לממצאי הסקרים.....	10
ד. לקט מן העיתונות.....	11
1. כללי.....	11
2. פרשת פסילתם של מועמדים ערבים בבחירות לכנסת.....	11
3. שאלת החרמת הבחירות.....	13
4. החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון והתנועה הערבית לשינוי (חד"ש-תע"ל).....	13
5. הרשימה הערבית המאוחדת (רע"מ).....	14
6. הברית הלאומית הדמוקרטית (בלי"ד).....	15
7. הברית הלאומית המתקדמת (בלי"מ).....	16
8. מפלגת הרפורמה.....	17
9. מפלגות ציוניות.....	18

א. דבר העורך

אנו שמחים להעביר לעיונכם את הגיליון השלישי של "עדכן בחירות 2003".

התקופה שחלפה מאז ראה אור העדכן הקודם עמדה בסימן פסילתם של חברי הכנסת אחמד טיבי ועזמי בשארה על-ידי ועדת הבחירות המרכזית, והכרעת בית המשפט העליון להתיר את השתתפותם. מועד הבחירות ההולך וקרב והתנגיטות של המפלגות הערביות לשלביה האחרונים של המערכה, לא הותירו זמן רב לדיון מעמיק בהשלכותיהן של התפתחויות אלה על עתיד היחסים בין יהודים וערבים בישראל, באופן כללי, ועל כיווני דרכה של הפוליטיקה הערבית בישראל באופן מפורט. חשבון נפש ועיון מקיף יותר בסוגיות אלה, סביר שיחלו לאחר הבחירות, וגם לאור ההצלחות והכישלונות של הכוחות המתמודדים.

יחד עם זאת, בולטת כבר עתה העובדה שבחירות אלה בקרב הציבור הערבי מתאפיינות בארבעה תווי-היכר עיקריים: העמקת הפיצול הפוליטי הפנימי; הישחקות היסוד האידיאולוגי במצע המפלגות; פחות משמעותי במעמדם של חברי הכנסת הערביים בעיני הבורח הערבי; ולגיטימציה מתעצמת לקריאה להחרים את הבחירות לכנסת.

נושאים אלה מעסיקים את דעת הקהל ביישובים הערביים, כפי שעולה מהחומר המוצג בעדכן זה, המתפרסם ימים ספורים בטרם הבחירות. לגבי סוגיות רבות שוררת אי-בהירות. כך, למשל, לגבי היקף התמיכה במפלגות ציוניות/יהודיות ולגבי שאלת שיעורי ההצבעה והיקף ההחרמה הצפוי (אם בכלל). בגיליון זה כללנו, לראשונה, ראיונות קצרים עם אנשי תקשורת ערביים בכירים ומדבריהם עולה חוסר תמימות הדעים לגבי דפוסי ההצבעה הצפויים בבחירות הקרובות (הראיונות נערכו ב- 19-20 ינואר על-ידי אריק רודניצקי). הגיליון הבא של עדכן הבחירות, שיתפרסם אחרי הבחירות, ימציא תשובות נחרצות יותר לגבי סימני שאלה אלה, ויאפשר הערכות מדודות יותר לגבי השלכותיהם.

קוראי העדכן מוזמנים להגיב לכתובות הבאות:

- אתר מרכז משה דיין באינטרנט: www.dayan.org
- התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל: אריק רודניצקי
טלפון 03-6409991 / פקס 03-6406046
- ד"ר אלי רכס: relie@post.tau.ac.il
e-rekhess@northwestern.edu

ב. ראיונות

1. סאלם ג'בראן, עורך עיתון "אל-אהאלי" בשפה הערבית

מהו לדעתך שיעור ההשתתפות הצפוי של הבורח הערבי בהצבעה ביום הבחירות?

קשה לנבא בוודאות אבל ההרגשה שלי היא שקיימת בעיה. מצד אחד, הקריאה להחרמת הבחירות נראית היום קולנית יותר מאשר בבחירות קודמות, ואין ספק שתהיה לה השפעה מסוימת. מצד שני, ההחרמה המסיבית בבחירות לראשות הממשלה ב- 2001 הותירה את חותמה. לדעתי, חלק חושבים שלא יאה להחרים עוד פעם. גם ההתקוטטות בין המפלגות השונות, שהיא לא על בסיס רעיוני מובהק, יכולה להמאס את הפוליטיקה בעיני חלקים מהציבור. לכן אני מצפה, לצערי, שההשתתפות בבחירות תהיה פחותה מאשר בבחירות הקודמות לכנסת.

בסקר שערך המרכז למחקרים בני-זמננו שנמצא באום אל-פחם נמצא ש- 41.8% מהבוחרים הערבים יחרימו את הבחירות, אם התנועה האסלאמית, פלג שיח' ראא'ד צלאח, תקרא להחרים את הבחירות. מה דעתך על נתון זה?

קודם כל, אני משוכנע ובטוח ששיח' ראא'ד צלאח לא יקרא להחרים את הבחירות. יש לי על מה להתבסס בזאת. מצד שני, ייתכן מאוד שחלק מחסידי, שמרגישים שאין רשימה שיוכלו לתת לה

עדכן בחירות 2003, גיליון מס' 3

את אמונם, לא יילכו לבחירות. אבל לדעת, התנועה האסלאמית לא תקרא בפומבי להחרמת הבחירות. זה לא בא בחשבון.

מה השיקול המרכזי שמשפיע על הבחור הערבי להצביע למפלגה כזו או אחרת? האם יש הבדל מובהק בין המפלגות הערביות?

אני חושב שיש הבדל, אבל לצערי המפלגות לא עושות מספיק כדי להבליטו. בתודעה הכללית של הציבור, ההרגשה היא שכולן אומרות אותו דבר, כלומר "שוויון", "מדינה פלסטינית עצמאית", "סולידריות עם האינתיפאדה", "מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל" - כמעט סיסמאות פוליטיות שהן יותר מתאימות לעיתונות שוטפת ולא להצדקה רעיונית של מסגרת, וזה לדעתי פועל נגד האינטרס של המפלגות עצמן. אבל אם בודקים לעומק, אז אין ספק שיש הבדלים. למשל, התנועה האסלאמית, גם עכשיו בבחירות, מדגישה מגמות פונדמנטליסטיות, דתיות, אסלאמיות, שכמובן כל אדם חילוני - כלומר חילוני באמת, עם אורח חיים מודרני, בין אם הוא מוסלמי, נוצרי או דרוזי - דוחה. זאת בעוד שהתנועה האסלאמית קרובה יותר לחוגים מסורתיים-דתיים, שבשבילם התודעה הדתית מגובשת אפילו יותר מהתודעה הלאומית.

המפלגה הקומוניסטית, חד"ש, התחברה עם אחמד טיבי, אבל מצד שני היא מדגישה את היותה מפלגה דו-לאומית, ערבית-יהודית, וזה מסר שלא נמצא אצל התנועה האסלאמית ולא נמצא אצל בל"ד. עזמי בשארה מדגיש יותר את המסלול הלאומי, הפאן-ערבי, הפלסטיני. הוא לא רוצה להיות שמאל קומוניסטי ולא דתי-אסלאמי, ולכן מטבע הדברים, גם מבחינה אינטרסנטית ואולי גם מבחינה אידיאולוגית, הוא מנסה לפלס לעצמו מסלול שונה מהמסלול של פונדמנטליזם דתי וחילוניות קומוניסטית.

האשם מחאמיד, בעצם, הולך על מסרים לאומיים כלליים. בולטת העובדה שהפעם, כשהוא רץ לבחירות באופן עצמאי, הוא יותר מדגיש את הבעיות של הערבים בישראל. חבל שלא כולם עושים את זה, כדי שנוכל לראות בהם נציגים שלנו לא רק בהרגשה הכללית-הלאומית. אנחנו רוצים שנציגי הציבור הערבי יטפלו ביתר יעילות - אני לא אומר שלא מטפלים - עם דגש מעט שונה בסדר העדיפויות לפתרון בעיות של האוכלוסייה. בסופו של דבר, יש הבדלים בין המפלגות. לדעתי, המפלגות לא מספיק פועלות כדי לחדד את המסרים ולהבליט את ההבדלים.

האם יצביע הבחור הערבי גם למפלגות יהודיות-ציוניות?

בתקופה שהבחירות התנהלו בשני פתקים, אחד לרשימה ואחד לראש הממשלה, בעצם המפלגות היהודיות עשו כאילו הסכם בשתיקה עם המפלגות הערביות: "קחו את כל הקולות לרשימות, רק תנו לנו את הקולות שלכם למועמד לראשות הממשלה". אני בעצמי שמעתי פעם נציג של אחת משתי המפלגות הגדולות אומר לנציגי המפלגות הערביות: "אנחנו לא רוצים אפילו רבע מנדט מהמגזר הערבי. אנחנו רוצים 100% למועמד שלנו לראשות הממשלה." זה נגמר, אין היום דבר כזה.

רובם המכריע של מתפקדי הליכוד הם אינטרסנטים, שיש להם מה לצפות מהליכוד אחרי הבחירות, ולכן סביר להניח שחלק גדול מהם לא רק יצביע אלא גם יפעל למען הליכוד. כך גם לגבי העבודה: אמנם העבודה לא נראית כמפלגה שמחר מרכיבה שלטון, אבל יש להם בסיס מסורתי ויש להם תומכים. מר מצנע הביא איתו רוח חדשה, תקוות חדשות. הוא אומר שיפרק התנחלויות, שייצא מהשטחים ויעזוב את עזה. חלקים מהציבור [הערבי], שאולי מסיבות שונות לא רוצים להצביע למפלגות הערביות, יביאו לכך שגם העבודה תיקח נתח לא מבוטל מקולות הערבים. גם מרץ מגלה אקטיביות גדולה במגזר הערבי. בעבר היא קיבלה בין חצי לשלושת-רבעי מנדט. אני מניח שהפעם היא תקבל יותר ממנדט מהמגזר הערבי.

אני כמעט בטוח שגם ש"ס לא מוותרת על הנתח שגייסה במגזר הערבי בבחירות קודמות, וגם היא תיקח חלק מהקולות. יש פעילות ענפה של רשימת "עם אחד", של עמיר פרץ, והוא מתרכז באופן אבסולוטי במסרים חברתיים שמדברים גם לציבור הערבי. לכן הסיסמא של המפלגות הערביות "אפילו לא קול אחד למפלגות היהודיות", היא סיסמא שאולי שומעים אותה כאשר הן מעלות את קולן, אבל דה-פקטו המגזר הערבי פתוח לגמרי לפעילות של כל הפוליטיקה הישראלית.

קשה לי להתנבא, אבל אני שמעתי השבוע מאחד האינטלקטואלים הערבים, ואין לו שום רצון להגזים, כי הוא מעריך שעד 30% או 35% מהקולות של הערבים יילכו למפלגות יהודיות. לדעתי, הכל פתוח בבחירות האלה.

2. בסאם ג'אבר, עורך עיתון "פנורמה" בשפה הערבית

מהו לדעתך שיעור ההשתתפות הצפוי של הבוחר הערבי בהצבעה ביום הבחירות?

באתר האינטרנט של "פנורמה" ערכנו סקר, בו נשאלו הגולשים האם בכוונתם להשתתף בבחירות או להחרים אותן. מתוך 947 גולשים, 73.9% ענו שהם הולכים להצביע, 21.9% ענו שלא, ול-4.2% אין עמדה בנושא עד עכשיו. לדעתי, זה יכול לשקף במידת מה את הלך הרוחות ביום הבחירות, אם כי אני מעריך שאחוז המצביעים לא יגיע ל-74% כי פה מדובר בגולשים, כלומר בציבור מאד מסוים. זה לא הציבור הרחב. לפי תחושת הבטן שלי, אני חושב שזה יכול לנוע בין 60% ל-65%, ועשוי להגיע עד 70% לכל היותר.

המרכז למחקרים בני-זמננו שנמצא באום אל-פחם ערך לאחרונה סקר דעת קהל שבו נמצא, כי אם התנועה האסלאמית בראשות שיח' ראא'ד צלאח תקרא להחרים את הבחירות, אזי 41.8% מבעלי זכות הבחירה הערבים אכן יחרומו את הבחירות. מה דעתך על הנתון הזה?

אני חושב שזה נתון לא אמין. לדעתי, מנקודת ראות עיתונאית, של מי שמתעסק בחומר הזה מזה שנים - כל הציבור שנחשב כתומך בקו של ראא'ד צלאח כבר החליט שהוא לא הולך להצביע והאחוז הזה [של השתתפות בבחירות, 60-70 אחוז] הוא האחוז שאנחנו מדברים עליו עכשיו.

חלק מהציבור הערבי-ישראלי לא יבוא לבחירות לא בגלל שהוא מזדהה עם הקו של הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, אלא משום שיש לו טענות אחרות. חלק ניכר מערביי ישראל מרגיש בתסכול, מרגיש מקופח ומופלה, וחלק יבקשו לממש או לתרגם את התחושה הזו לאי-הצבעה, כלומר כאילו ירצו להעניש את המדינה, והם לא יצביעו. זה סותר, למעשה, את מה שהמפלגות הערביות רוצות, כי המפלגות הערביות מאיצות, מבקשות ולוחצות על הבוחר הערבי-ישראלי כן להשתתף. לכן, עד שלא נראה אחוזים בקלפי ביום הבחירות, קשה להעריך מהו אחוז המצביעים האמיתי שיילך לבחירות בקרב ערביי ישראל.

מה השיקול המרכזי שמשפיע על הבוחר הערבי להצביע למפלגה ערבית כזו או אחרת? האם יש הבדל מובהק בין המפלגות הערביות השונות?

אני רוצה לחדש ולהגיד לך שלראשונה, ובניגוד למה שהערכת בעבר, אני לא מרגיש את המפלגות הציוניות ברחוב הערבי. פעם ראשונה מזה עשרות שנים שאני לא חש שהן רצות אחרי הקול הערבי. כמובן שאף אחד לא יודע מה תהיינה התוצאות. לדעתי, כוחן של המפלגות הציוניות ירד בניגוד למה שהיה קורה אילו הן היו פועלות ברחוב הערבי. לפני שלושה או ארבעה שבועות, הערכת את המפלגות הציוניות תבואנה ותילחמנה על כל קול ערבי במגזר הערבי, אבל התבדיתי.

ב"מפלגות ציוניות" אתה מתכוון למפלגות יהודיות בכלל, למשל ש"ס?

כן, נלך לפי הגודל: אני מתכוון לליכוד, מפלגת העבודה, מפלגות חרדיות, אפילו המפד"ל, וש"ס. מרץ, פחות או יותר, עושים עבודה קצת יותר טובה. מרץ היא אולי המפלגה היחידה שהיא שונה מהמפלגות הציוניות האחרות, מבחינת נוכחות במגזר הערבי. אבל אני גם לא רואה את מרץ כמו שראינו אותה בעבר ברחוב הערבי.

למרות הצטרפותם של יוסי ביילין ותופיק ח'טיב?

כן, אני לא רוצה להתנבא ולהגיד שבגלל זה תהיה ירידה למרץ. אני לא אומר את זה, אבל אני אומר שאם מרץ הייתה נוכחת יותר ברחוב הערבי עם יותר פעילים ועם יותר פעילות, אני חושב שהם היו יכולים להשיג תוצאות נאות מהמגזר הערבי.

לאחרונה נודע כי סמיח קאסם פנה לח"כ האשם מחאמיד כדי שיבחן את האפשרות לפרוש ממערכת הבחירות, אם יתברר שלא יעבור את אחוז החסימה. מהי הערכתך?

תחושתי היא שהאשם מחאמיד לא יקטע את ההתמודדות. הוא מאד נעלב מגישה זו שאימצה גם הרשימה הערבית המאוחדת, וגם מהפנייה של סמיח קאסם. בתגובה הוא אמר: "אל תתייחסו אליי כטירון פוליטי או בגיל הטיפש-עשרה מבחינה פוליטית. לי יש ניסיון, ואני הולך עד הסוף."

הוא התבטא ומתבטא ברוח זו. אם לא יקרה דבר שאיש לא צופה בזירה הפוליטית הערבית-ישראלית, הוא ימשיך, אפילו אם זה יעלה לו בכישלון בבחירות הבאות. דרך אגב, הוא ואנשיו טוענים שההצלחה בטוחה.

3. עבד אל-חכים מופיד, הפרשן הפוליטי של עיתון "צות אל-חק ואל-חוריה" בשפה הערבית

מהו לדעתך שיעור ההשתתפות הצפוי של הבוחר הערבי בהצבעה ביום הבחירות?

אני חושב ששינויים גדולים לא יהיו. בשנים האחרונות, מערכת הבחירות כמעט ולא מעניינת את הערבים. אתה רואה את זה ברחוב: חוץ מהתמונות שמחלקים, הפלקטים שהמפלגות תולות והכסף הרב שזורם שם, אתה רואה שזה לא מעניין את האנשים. אתה רואה שהמערכה בעצם הוכרעה כבר מזמן, כלומר שהימין יזכה. מה גם שבכלל, כל ההילולה הזו סביב האחדות או לא-אחדות [של המפלגות הערביות] וכל הפילוגים שהיו אחרי זה, פשוט אכזב את האנשים יותר.

נדמה לי שמה שבאמת הצית את המערכה מחדש זה הפסילה. האנשים כביכול אומרים: "אם הם פוסלים אותנו, אנחנו הולכים להצביע". אני חושב שהמספר האפקטיבי של אחוז ההצבעה לא עובר את ה-60%. אני בטוח בזה. אנשים לא הולכים להצביע לא רק בגלל מניעים אידיאולוגיים. זה לא מעניין אותם כי הם לא מרגישים ביכולת השפעה. זה לא כמו מערכת הבחירות של המועצות המקומיות, שאז אתה לפחות מרגיש שאתה משפיע.

אחוז [ההחרמה] ממניעים אידיאולוגיים הוא לא מאד גדול. האנשים פשוט לא רוצים ללכת להצביע כי נמאס להם וזה כבר לא מעניין אותם. כל ה"פרלמנטריזם" הזה הוא כבר, מה שנקרא, קשקוש אחד גדול. הפעם אתה נשאל: "בשביל מה אני אלך להצביע? אז יהיו עוד חברי כנסת ערביים, אז מה הם יעשו? הם לא יעשו. אז אנחנו נצביע בשביל מפלגות, בשביל חברי כנסת ערביים שיהיו שם, שיקבלו משכורת בסוף החודש ויצעקו בכנסת?"

הבה נתמקד בנושא האידיאולוגי: מה דעתך על ממצאי הסקר שערך המרכז למחקרים בני-זמננו, הנמצא באום אל-פחם, לפיו כמעט 42% מבעלי זכות הבחירה הערבים אכן יחרימו את הבחירות, אם פלג התנועה האסלאמית, בראשות שיח' ראא'ד צלאח, יקרא להחרימן?

אני חושב שהנתון הזה קרוב למציאות, כלומר אמיתי. חשוב לדעת מי יקרא להחרים את הבחירות או לא ללכת להצביע, כי אנשים חושבים שאי הצבעה היא גם מעין מחאה. אם התנועה האסלאמית תקרא לא ללכת להצביע, ייתכן שיותר אנשים ישמעו לקריאה הזו, מכל מיני סיבות, אבל הסיבה העיקרית בעיני היא שהתנועה האסלאמית בשביל האנשים האלה היא תנועה נטולת אינטרסים. כי היום, כאשר אתה קורא ללכת להצביע, אז אתה בעד אינטרס שאנשים ילכו להצביע - כפי שעשו בבלי"ד, למשל.

דרך אגב, אני חושב שאחוז האנשים שלא הולכים להצביע במגזר הערבי בדרך כלל מגיע עד 25% או 30%. אותה קריאה [מצד התנועה האסלאמית] תוסיף לנתון הזה עוד 10%, וזה נורמלי. לכל התנועות הפוליטיות כאן יש גרעין קשה ועוד מעגלים מסביבו. לתנועה האסלאמית יש את המשקל הכי גדול של הגרעין הקשה, כלומר לאותם אנשים שישמעו לכל קריאה שלה. במפלגות אחרות, לגרעין הקשה יש משקל נמוך יותר. להיות בתנועה האסלאמית זה, בעיני, משהו יותר מיוחד, יותר ענייני, ולכן המשקל של אותו גרעין קשה הוא יותר גדול. מכאן נובע נתון זה של 40%."

בתנועה האסלאמית עומד, מצד אחד, הפלג בראשות שיח' אבראהים צרצור שקרא להצביע בבחירות, ומצד שני, עומד הפלג בראשות שיח' ראא'ד צלאח. האם הפילוג האידיאולוגי הלך והחריף?

רק לשם הדיוק, התנועה האסלאמית לא קראה להחרים את הבחירות. הם אומרים: "במצב הקיים, אין לנו מה לחפש שם", וזו אמת. כולם משוכנעים בזה.

אני חושב שהויכוחים עם אחרים וגם כל עניין הבחירות, זה פן של הויכוח, זה לא הכל. יש כמה נקודות שיכול להיות שיש לגביהן מחלוקת. אני לא רואה בעיניי הזה ש"הפן האידיאולוגי החריף". יש הרגשה שלמרות כל הפילוג הנראה - בכלל, אם זה בתוך התנועה האסלאמית או אם זה במגזר - בדרך כלל, הרבה מאותם חילוקי דעות עולים למעלה רק בתקופת הבחירות, כי כל אחד מחפש

פרשן משלו. אם אתה מסתכל על המצעים, אז אין שוני, כולם מדברים אותו דבר: "מדינת כל אזרחיה", "שוויון". ברמה הפוליטית, כך אני חושב, אין חילוקי דעות גדולים בתוך הערבים.

ברמה האידיאולוגית, דווקא להיפך. הרי התהליך הזה של פילוג אחר פילוג חל לא רק בתוך התנועה האסלאמית. אפילו שם [במפלגות הערביות בכנסת] היו פילוגים: תופיק ח'טיב פרש וכו'. זה כבר לא פילוג אחד, הפילוג הזה מתגלגל. אני חושב שבסופו של דבר, אנשים השתכנעו שהמקום [הכנסת] שהם נמצאים בתוכו הוא שגורם לפילוג בתוכם. אם נסתכל על הפילוגים אצל הערבים, הם אירעו בעיקר בכנסת. לא מדובר בויכוחים אידיאולוגיים גדולים: כל אחד והמקום שלו, כל אחד והסידור שלו, וכאשר מישהו לא מצא את סידור העבודה, מה שנקרא "מקום ריאלי", אז הוא הלך וקילל. עכשיו צריך לשאול את השאלה: האם הפילוגים נבעו מתוך שיקולים אידיאולוגיים או משיקולים אינטרסנטיים של חלוקת מקומות וסידורי מקומות וכו'?

הערבים כאן לא נמצאים בוואקום. הם נמצאים במדינת ישראל ומושפעים מהאווירה בתוכה. הבחירות בדרך-כלל מובילות אותם למחוזות לא רצויים של פלגנות וכו'. אבל אחר-כך אנחנו חיים כאן ואנחנו צריכים פשוט לשבת סביב שולחן עגול, ולדבר בינינו. אני חושב שהתוצאה היא שלא רק שהכנסת לא תורמת לערבים מבחינה זו אלא היא שתורמת יותר לפלגנות שלהם.

4. לוטפי משעור, עורך עיתון "סינארה" בשפה הערבית

מהו לדעתך שיעור ההשתתפות הצפוי של הבוחר הערבי בהצבעה ביום הבחירות?

אני מעריך ששיעור ההצבעה, נכון להיום - שבוע לפני הבחירות, עומד על יותר מ-60%. במידה והפלג הצפוני של התנועה האסלאמית "יזכיר" את עמדתו העקרונית שלא ליטול חלק בבחירות, כלומר יקרא להחרמתן, הרי שהאחוז הזה יירד באופן משמעותי, עד 50%.

בכל מקרה, המצביעים "היציבים", אשר כבר החליטו, הם מצביעי המפלגות הציוניות, במיוחד המפלגות הדתיות ומפלגות הימין. אלה הם מצביעים על בסיס אינטרסים או "התחייבות" קולקטיבית, משפחתית, חמולתית ואף עדתית.

מה השיקול המרכזי שישפיע על הבוחר הערבי להצביע למפלגה זו או אחרת?

לדעתי, השיקולים הפעם שונים במהותם מאשר בעבר. ניתן היום לדבר על שני שיקולים. החשוב שבהם הוא שליחת מסר לאזרח היהודי ולממסד, שהציבור הערבי מעוניין לחזור לשגרה, או אולי לסטטוס קוו, שקדם לאירועי אוקטובר 2000 - שגרה שבה יצאנו נגדה ורצינו לשנותה. הרי אירועי אוקטובר היו בעיקר הפגנה נגדה והבעת סירוב כלפיה. זהו מסר של פייסנות, של הרגעה, והייתי מוסיף לכך - של איתות לכך שמאבקנו הוא בגדר הלגיטימי והטבעי, וכמובן לא נוותר עליו. אם בל"ד, וכמובן ח"כ עזמי בשארה, היו נפסלים, ההחלטה להצביע לא הייתה נפגמת או נפגעת באופן משמעותי. שיקול זה מתבטא גם בהצבעה עבור מפלגות ציוניות.

השיקול השני לבחור במפלגה זו ולא בזולתה, הוא השיקול המסורתי. פחות אידיאלי, פחות לפי מיצוב על רקע מצע פוליטי-חברתי, ויותר שיקול אישי, עדתי, אזורי וכו'. מדובר בשיקולים "שייכותיים", במידה זו או אחרת.

מהו לדעתך המאפיין המרכזי במצען או בתעמולת הבחירות של המפלגות הערביות?

המצע המרכזי של המפלגות הערביות הוא פשוט: "למה כן להצביע [למפלגה מסוימת]", לגבי מפלגות שלא קראו להחרמה, ו"מדוע כן להצביע [בכלל]", לגבי אלה שקראו להחרים את הבחירות במידה ופוסלים אותם.

וכמובן שיש את השיקול העקרוני: חברתי-לאומי, של חד"ש-תע"ל; דתי-לאומי, של הרשימה הערבית המאוחדת; לאומי-אזרחי, של בל"ד; וחברתי-לאומי-אזרחי, של הברית הלאומית המתקדמת. אין הבדל מהותי, ובעיקר בעל משמעות, בעיני האזרח הערבי לגבי הסוגיות והבעיות שלו. כמובן שרק"ח זוהי אחדות על בסיס מעמדי-לאומי, רע"מ - על בסיס דתי-אסלאמי, ובל"ד - על בסיס לאומי-אזרחי.

האם יצביע הבוחר הערבי למפלגות היהודיות-ציוניות?

ההצבעה עבור מפלגות ציוניות, ובעיקר מפלגות העבודה ומרץ, הייתה אמורה לבטא בפועל עוד צעד בהקשר לרצון להצביע, כאקט עיקרי להעברת מסר לדעת הקהל היהודית ולממסד היהודי, הממלכתי והמפלגתי. מה גם שהצבעה זו הייתה בעבר חלק מהקונצנזוס, מהשגרה.

ואכן, מרץ והעבודה יכלו לזכות במספר ניכר של קולות. המפלגות הציוניות כולן - עד 50% מהקולות. וודאי שזה לא יקרה, ולא באשמתו של הבוחר הערבי. ההחלטה המוזרה, בכל זאת, של השב"כ ושל היועץ המשפטי; מעורבותו של הממשל האמריקאי, בדמות פנייה לישראל שלא לפסול רשימות ערביות; מעורבות חסרת התקדים, וחסרת הטעם, של סוריה באמצעות תחנת הטלוויזיה "אל-מוסתקבל", השייכת לראש ממשלת לבנון, רפיק חרירי; וכן חוסר המעש הרציני של המפלגות הציוניות - כל אלה יגרמו להצבעה דלה יחסית עבורן. ההצבעה המסיבית תהיה למפלגות הערביות.

5. זוהיר אנדראוס, עורך עיתון "כל אל-ערב" בשפה הערבית

מהו לדעתך שיעור ההשתתפות הצפוי של הבוחר הערבי בהצבעה ביום הבחירות?

לעניות דעתי, כאחד שבתוך עמו הוא חי, אני מעריך שאחוז ההצבעה במגזר הערבי לא יעבור את מחסום ה-60%. אם ניקח בחשבון שיהיה יום גשום, סוער וסגרירי, אני חושב שהאחוז יהיה נמוך, והוא יעמוד על 50% בלבד.

בסקר שהתפרסם לאחרונה התברר שכמעט 42% מהבוחרים הערבים יחרימו את ההצבעה אם פלג התנועה האסלאמית בראשות שיח' ראא'ד צלאח יקרא להחרים את הבחירות. מה דעתך?

הנתון הזה הוא נתון מאד ריאלי ואני חושב שהשיח' ראא'ד צלאח, והפלג הצפוני שהוא מוביל, כבר קרא גם קרא להחרמת הבחירות הקרובות לכנסת ה-16, ביום שלישי הבא. אני מעריך שהגוף הפונדמנטליסטי, קרי התנועה האסלאמית - הפלג הצפוני, וכן הפלג החילוני, קרי "בני הכפר" והאינטלקטואלים הערבים, יצליחו להביא לכך שאחוז ההצבעה במגזר הערבי יירד עד מחסום ה-50%. אם אנחנו נגיע ל-50%, אנחנו נראה בזה ניצחון.

מי יראה בזה ניצחון?

אלה שקוראים להחרים את הבחירות באופן טוטאלי, באופן גורף: לא פתק לבן ולא "שאר ירקות".

לגבי אלה שכן יצביעו: האם יש שיקול מרכזי שמשפיע עליהם להצביע למפלגה ערבית כזו או אחרת? האם יש הבדל מובהק בין המפלגות הערביות?

לעניות דעתי, אין שום הבדל בין המצע של בל"ד, של חד"ש-תע"ל, של רע"מ, ושל האשם מחאמיד. הרי הגג שהמפלגות הערביות מציגות לבוחר הערבי זה מדינה פלסטינית ובירתה ירושלים, כמובן ליד מדינת ישראל, ושוויון מלא. אני לא רואה שום הבדל בין המצעים של המפלגות הערביות. זה מוביל אותי למחשבה: מדוע המפלגות הערביות לא התאחדו? אני טוען שמדובר ב"משחקי כיסאולוגיה" ולא אידיאולוגיה.

איך אתה מעריך את מערכת הבחירות במגזר הערבי עד כה? האם מערכת הבחירות הנוכחית שקטה יותר לעומת מערכות הבחירות הקודמות לכנסת?

יש לי יסוד סביר להניח שמערכת הבחירות במגזר הערבי מושפעת במישרין או בעקיפין מהמגזר היהודי: היא מערכת רדומה. גם המסרים, גם התכנים, גם ההתקפות בין המפלגות השונות - אנחנו עוד לא מבחינים בכך בשטח. להבדיל ממערכת הבחירות של 1999, יש פה מערכת בחירות רדומה לגמרי. אנשים פשוט לא מתעניינים במה שקורה בבחירות האלה.

האם מדובר בהשלכות של אירועי אוקטובר 2000, או שמדובר פשוט בחוסר אכפתיות?

אני הייתי אומר כך: ב"אוקטובר השחור" 2000 החל תהליך מסוים של התנתקות, של שסע, של התרחקות מהמדינה. זה נמשך בפברואר 2001, בבחירות המיוחדות לראשות הממשלה, כאשר יותר מ- 80% מהמגזר החרים את הבחירות. וזה עניין של תהליך, שנמשך גם ב- 2003.

צינת מקודם שקרוב ל- 50%, לפי הערכתך, יצביעו בבחירות. כמה מתוכם יצביעו למפלגות יהודיות-ציוניות?

אציג בפניך נתון המעורר סימני שאלה: עד עצם היום הזה - ואני מדגיש: להבדיל מהבחירות ב- 99' - אף נציג ממפלגת העבודה לא פנה אליי על-מנת לערוך ראיון עם יו"ר העבודה, מצנע. אני חושב שמפלגת העבודה ויתרה כבר, לא רק במגזר היהודי אלא גם במגזר הערבי. היא הולכת לקראת תבוסה והיא מקבלת את זה.

מרץ בבעיה קשה במגזר הערבי, וגם המפלגות הערביות בבעיה קשה. גם ש"ס לא תקבל קולות כמו שהיא קיבלה ב- 99'. אבל תהיה הצבעה בכיוון הזה [של המפלגות היהודיות-ציוניות].

בקשר למפלגת העבודה ומרץ צריך להיות ספציפיים: לפי הסקרים העבודה מקבלת 19 מנדטים ומרץ 7-8 מנדטים. המשמעות: המועמדים הערבים, גם בעבודה וגם במרץ, לא נכנסים [לכנסת] וזה משפיע על הבוחר הערבי. אם אני רוצה להכניס את ע'אלב מג'אדלה ואת צאלח טריף [מהעבודה], אני רואה לפי הסקרים שגם אם אני אצביע זה לא יעזור להם. אם אני רוצה להכניס את חוסניה ג'בארה [ממרץ], אז לפי הסקרים זה לא משפיע.

ג. סקרי דעת קהל

1. סקר המרכז למחקרים בני-זמננו

עיתון **צות אל-חק ואל-חוריה**, המייצג את הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית בישראל אשר מרכזו באום אל-פחם, פרסם בתאריך 27.12.02 את תוצאותיו של סקר דעת קהל שערך המרכז למחקרים בני-זמננו הנמצא בעיר.

להלן ממצאיו העיקריים של הסקר, כפי שפורסמו בעיתון:

תוצאות הסקר מראות כי שיעור הערבים המתכוונים להחרים את הבחירות שמר על היקפו ההיסטורי, והוא נע בין 25%-30%. 21.42% מהנשאלים אמרו כי הם לא יצביעו בשום אופן בבחירות הנוכחיות, 5.7% טרם החליטו מהי עמדתם בנושא ההצבעה. שיעור הסטייה של הסקר הוא 4%. הדבר מוכיח כי שיעור ההחרמה בקרב הערבים יישאר בעינו בבחירות הנוכחיות, אם תישמר בתקופה הקרובה היציבות הפוליטית היחסית ביחסו של הממשד הרשמי כלפי המיעוט הערבי.

הסקר בדק את מידת היענותה של האוכלוסייה הערבית להחרמת הבחירות, אם תודיע התנועה האסלאמית בראשות שיח' ראא'ד צלאח על החרמת הבחירות ותקרא לכך את הציבור. 34.28% מהאוכלוסייה הערבית ייענו לקריאה להחרמה ויחרימו את הבחירות, 45% לא ייענו לקריאה זו וימשיכו להצביע, ו-20.71% לא גיבשו עמדה בנושא.

המשתנה השני שנבדק הוא ההשפעה שתהיה להצטרפותן של תנועות ומסגרות אחרות, לצד התנועה האסלאמית, לקריאה להחרמה. יש לציין כי שאלה זו לא הופנתה לאלה שהודיעו כי יחרימו בוודאות לאור הכרזתה של התנועה האסלאמית על ההחרמה, ששיעורם מגיע ל-34.28%, אלא למתלבטים, ששיעורם עומד על 20.5%, ואל המצביעים, ששיעורם עומד על 45%.

מבין המתלבטים, 36.4% ענו שהם יחרימו במקרה שתנועות ומסגרות אחרות תצטרפנה אל הקריאה להחרמה לצד התנועה האסלאמית, ו-45% מתוכם ממשיכים להתלבט, למרות הכללתו של המשתנה השני. 18.4% מהם לא ייענו לקריאתן של תנועות ומסגרות אחרות. לגבי אלה שאמרו כי הם יצביעו בכל מקרה, גם אם התנועה האסלאמית תקרא להחרים, ששיעורם עומד על 45%, אזי הרוב המכריע מתוכם, 88.2%, ימשיך לשמור על עמדתו בעד הצבעה, גם אם תנועות ומסגרות אחרות תצטרפנה אל קריאתה של התנועה האסלאמית. עם זאת, המשתנה השני יביא לכך ש-11.8% יהפכו למתלבטים באשר לעמדתם בנושא הבחירות. במילים אחרות, איש מהם לא ייענה להחרמת הבחירות באופן ודאי. אנו סבורים כי 45% מאלה שענו כי הם יצביעו הם בהכרח תומכים או חברים במפלגות הערביות המשתתפות בבחירות.

לאחר שקלול הנתונים, התקבלו התוצאות הבאות:

41.81% - ייענו לקריאה להחרמה, אם התנועה האסלאמית ותנועות ומסגרות אחרות תקראנה לכך.

43.5% - ישתתפו בבחירות בכל מקרה.

14.6% - לא גיבשו עמדה סופית בנושא.

השפעת ההחרמה על האוכלוסייה הערבית*

17.85%	פוגעת בזכויות הפוליטיות והחברתיות
8.57%	פוגעת בתהליך השלום
32.857%	לא תשנה דבר
11.42%	תעמיק את הגזענות
1.42%	תגלה את הפנים האמיתיות של מדינת ישראל
9.28%	תאלץ את הרשימות הערביות להתאחד
1.42%	תסייע טוב יותר להשיג את הזכויות
17.14%	לא יודע

2. התייחסות ח"כ אחמד טיבי לממצאי הסקרים

ח"כ אחמד טיבי התייחס לסוגיית התוצאות הסותרות של הסקרים, בכתבה שהתפרסמה בעיתון **סינארה** (היוצא לאור בנצרת) בתאריך 17.1.03 :

"חברות הסקרים הישראליות מתמחות בחברה היהודית ולא משקפות באופן מקצועי את המציאות ברחוב הערבי. ברחוב הערבי אין תנודות כפי שהסקרים מציינים. ישנם כמה מכוני מחקר, כמו זה שמפרסם ב"מעריב", שעורכים סקר על מדגם של 500-600 אנשים בכל ישראל, מהם 80-90 ערבים, ש-30 מהם מסרבים לענות או אומרים שהם עדיין לא החליטו לאיזו מפלגה להצביע, וכך נשארים 50-60 ערבים."

"לגבי הסקרים שנערכים במגזר הערבי, כמו הסקר של אוניברסיטת חיפה, הרי שכולם מוכיחים את אותה תוצאה והיא שהקואליציה חד"ש-תע"ל היא הגורם הראשון במעלה ללא עוררין. אנו משוכנעים כי היא תנצח את הבא אחריה בהפרש של שני מנדטים."

* הערת העורך: הטבלה מציגה בצדה השמאלי את אחוז המסכימים עם כל טיעון המוצג בצדה הימני.

ד. לקט מן העיתונות

1. כללי

- רשימות חד"ש-תע"ל ובל"ד חתמו על הסכם עודפי קולות ביניהן, למרות קולות מחאה רבים, בעיקר בשורות חד"ש, נגד הסכם זה עם בל"ד. ... עם זאת, ראשי הקואליציה [חד"ש-תע"ל] עמדו על חתימת ההסכם עם בל"ד, וצינו כי מתנגדי ההסכם מחד"ש מבינים את הצעד הזה, משום שהם לא מוכנים להביא [לכנסת] את המועמד השלישי ברשימת רע"מ, סלמאן אבו-אחמד, על חשבון קולות מחד"ש, בשל עמדתו של האחרון בהצעת הסכסוך העדתי בנצרת בשנים האחרונות, לדבריהם. ראש רע"מ, ח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה, אמר מצדו כי רע"מ לא תחתום בשום אופן על הסכם עודפי קולות עם כל צד שהוא, והוסיף: "חד"ש בגדה בנו וחתמה על הסכם עם בל"ד. ... בשתי מערכות הבחירות הקודמות חתמנו על הסכם עודפי קולות [עם חד"ש]. גם הפעם פנינו אליהם, בכתב ובעל-פה, אך לפתע שמענו שהם חתמו על הסכם עם בל"ד." (סינארה, 17.1.03)
- ח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה שלח מכתב ליו"ר ועדת הבחירות המרכזית בה מחה על שידור התעמולה של חד"ש בטלוויזיה, ודרש מיז"ר הוועדה לבטל את השידור בטענה שהוא פוגע ברגשות המוסלמים והערבים בארץ. במכתבו של דהאמשה נאמר כי שידור התעמולה מראה קבוצת צעירים השותים משקאות אלכוהוליים, משתכרים, וצוחקים בפה מלא, ולכן הוא דרש להפסיק את שידור התעמולה הפוגע ברגשות הציבור המוסלמי הרחב בארץ. ... ח"כ מחמד ברכה, בתגובה: "מצער אותי שהרשימה המאוחדת מגבירה את המתרחקות בשפת הבחירות. היה מוטב לאחי עבד אל-מאלכ שיצפה בשידור התעמולה כדי לשפוט אותו." (כל אל-ערב, 17.1.03)

2. פרשת פסילתם של מועמדים ערבים בבחירות לכנסת

- אישור מועמדותם של ח"כ עזמי בשארה ומפלגתו, ושל ח"כ אחמד טיבי, התקבל בברכה בתוך מפלגותיהם ובמגזר הערבי. ... טיבי אמר: "אני מרוצה מהחלטת בית המשפט העליון. כעת התחילה מערכת הבחירות." ... דובר חד"ש-תע"ל, רמזי חכים, פרסם גילוי דעת בו כתב: "קיים צורך דוחק וגורלי להקים תנועה יהודית-ערבית נרחבת, שתאבק עם הגורמים העוינים את הדמוקרטיה, כדי למנוע כל ניסיון דומה בעתיד לפגוע בעקרונות הדמוקרטיה." (פנורמה, 10.1.03)
 - קטעים מתוך גילוי דעת שפרסם שוקי ח'טיב, יו"ר ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל, בתאריך 9.1.03:
- "החלטות בין המשפט העליון שהתקבלו ביום חמישי בבוקר, 9.1.03, לדחות את החלטות ועדת הבחירות המרכזית ואת המלצות היועץ המשפטי לממשלה, ולאפשר לחברי הכנסת אחמד טיבי ועזמי בשארה והברית הלאומית הדמוקרטית להשתתף בבחירות לכנסת הבאה, מדגישות את העמדה שחזרנו עליה שוב ושוב ולפיה החלטות היועץ המשפטי לממשלה מבטאות עמדה פוליטית, כפי שהתברר במכתבו מחודש נובמבר 2001. הוא הדין עם החלטות ועדת הבחירות המרכזית, שעליהן שולט הימין והימין הפשיסטי העוין את האוכלוסייה הערבית ואת הנהגתה, אשר שואף לפגוע בלגיטימיות של אוכלוסייה זו במסגרת התקפה רשמית ומתוכננת, ולפגוע באופן מסוכן ביסודות הדמוקרטיה, חופש הביטוי וזכויות האדם הבסיסיות בארץ."
- "לפיכך, תגובתנו כעת תתבטא בהגברת הפעילות והמאמצים לגבי השתתפותה של האוכלוסייה הערבית, ובאופן פעיל, בבחירות הקרובות לכנסת, וביציאה אל הקלפיות. זאת משום שההצבעה מבטאת עמדת השפעה, ולא רק נייר שמשלשלים אל הקלפיות, כדי למנוע את חזרת הימין והימין הפשיסטי אל השלטון."
- גילוי דעת של ועדת ההסכמה הלאומית, בתגובה להחלטות ועדת הבחירות המרכזית: "הלגיטימיות של חברי הכנסת שלנו ושל רשימותינו לבחירות נובעת מהלגיטימיות של עמנו ומהישראלותנו נטועים במולדת זו, ולא מהחלטות ימניות גזעניות הסותרות את הזכויות הדמוקרטיות הבסיסיות ביותר, שמקבלת ועדה כזו או אחרת. ... אנו מבינים היטב כי מטרתן של החלטות גזעניות אלה היא לא רק להדיר ולהרחיק אותנו מההחלטה הפוליטית אלא לעשות לנו טרנספר פוליטי, כהכנה לטרנספר ממשי. ... התגובה שלנו, כולנו, צריכה ללכת

בהמונינו אל הקלפיות כדי להביא מספר גדול ככל שניתן של חברי כנסת ערבים. (כל אל-ערב, 3.1.03)

- תנועת "בני הכפר" פרסמה גילוי דעת בו הבהירה את עמדתה בנושא פסילת הח"כים הערבים: "אנו מגנים את ההחלטות השרירותיות האלה ורואים בהן פגיעה בחופש הפוליטי. הדבר מחזק את עמדתנו, הטוענת כי המדינה ומנגנוניה השונים לא מתייחסים אלינו בתור אזרחים אלא בתור גיס חמישי." גילוי הדעת קרא לאחדות ערבית, ועם גורמים יהודים המתנגדים לגזענות ולפשיזם בארץ, כדי להתמודד עם הגל הגזעני הרשמי והעממי. (כל אל-ערב, 3.1.03)
- הנשיא משה קצב פרסם גילוי דעת ובו אמר: "החלטת ועדת הבחירות לפסול מועמדים ערבים אינה מצדיקה יצירת משבר אמון בין יהודים וערבים במדינת ישראל." הנשיא הוסיף כי הוא משוכנע שהערבים בישראל בוטחים במערכת המשפט הישראלית. ... הוא הוסיף כי החלטת ועדת הבחירות לא תקטין את הייצוג של ערביי ישראל בכנסת, וכי המצביעים הערבים הם לבדם אשר יקבעו את מספר הנציגים הערבים בכנסת הבאה. (פנורמה, 3.1.03)
- מודעת בחירות של חד"ש ותע"ל: "הפעם לא נרשה - לא לפסילה, לדה-לגיטימיזציה ולהתפשטות הפשיזם ... רוצים לעשות לנו טרנספר פוליטי כניסיון מקדים להפצת רעיון הטרנספר הממשי. במיוחד עכשיו: אסור ליפול במלכודת גורמי הימין והפשיזם; אסור להחרים ולקבל את הבדלנות. נבלום את הפשיזם ונפיל את הגזענות על-ידי הצבעה, השתתפות והשפעה. במיוחד עכשיו: המטירו עליהם אותיות יו". (סינארה, 3.1.03)
- בעד פסילת טיבי הצביעו 21 חברים בוועדת הבחירות המרכזית, מהליכוד, ש"ס, "האיחוד הלאומי", המפד"ל, "יהדות התורה", "גשר", ו"המרכז". נגד פסילת טיבי הצביעו 18 חברים, מהעבודה, מרץ, שינוי, והמפלגות הערביות. שני נציגים, שניהם מהעבודה, נמנעו בהצבעה. ההחלטה לפסול את טיבי התקבלה למרות התנגדותו של יו"ר הוועדה, השופט מישאל חשין, שהתנגד לפסילת טיבי. (סינארה, 3.1.03)
- בנאומו בפני ועדת הבחירות אמר טיבי: "אני מתנגד לשימוש בנשק ותומך באינתיפאדה עממית, הפגנות ומרי אזרחי. מעולם לא הבעתי תמיכה במאבק מזוין. הייתי הראשון בחברה הפלסטינית להודיע על התנגדותו להפיכת האינתיפאדה לצבאית." (סינארה, 3.1.03)
- רשימת חד"ש ותע"ל הפיצה גילוי דעת בעשרות אלפי עותקים בקרב האזרחים הערבים, למחרת פסילתו של המועמד השלישי ברשימה, אחמד טיבי, שבו נאמר: "אנו יודעים היטב כי מדינת ישראל אינה מדינת כל אזרחיה, אולם היום, לאחר השארתו של הפשיסטי ברוך מרזל ופסילתו של ח"כ אחמד טיבי, היא 'מדינת כל מרזליה' הגזעניים והפשיסטיים." (סינארה, 3.1.03)
- ח"כ אחמד טיבי: "דמוקרטיה היהודים פסלה את אחמד הערבי. לא את אחמד טיבי כאדם, אלא את מה שאנו מייצגים. ... אני אמרתי כי פסילת אחמד הערבי היא סתימת פיות, טרנספר פוליטי ומסר לכל המיעוט הערבי. ... המסר הזה הוא של מושלים צבאיים 'ערביסטים' שחושבים שהם יכולים לאלף את המנהיגים כדי שיחזרו להיות כמו המנהיגים של שנות החמישים והששים. עליהם לדעת כי דור המנהיגים הכנועים והכפופים כבר עבר. אנו מדברים על סוג אחר של מנהיגים, המתגאים בשייכות ובדבקות במקום ובזמן, אשר מדברים מתוך גרונה של האוכלוסייה הערבית."
- "אם ירצה הגורל, והקואליציה של חד"ש ותע"ל תיפגע על-ידי פסילתי, אני סבור כי התגובה צריכה להיות לא בהגשת מתנה לימין הישראלי, תוך נידוי עצמי וקריאה להחרמת הבחירות ... העיקר הוא שהימין לא יצליח להפוך את הכנסת לנקייה מערבים, כהכנה לכך שגם הארץ תהיה כזו." בתגובה לשאלה אם ייפסל, האם ישוב להיות יועצו של ערפאת, השיב טיבי: "לא ולא". בתגובה להצעה שעלתה בעבר, לשגר נציג מטעם המיעוט הערבי לליגה הערבית בתור אלטרנטיבה לכנסת, השיב טיבי: "לא חשבתי על כך, ואני לא חושב שזה מעשי." (כל אל-ערב, 3.1.03)
- ח"כ עזמי בשארה דיבר ארוכות בפני ועדת הבחירות, והסביר את עמדתו הפוליטית והחברתית. הוא הכחיש כי הוא תומך בארגון חזבאללה, או שהוא שיבח ארגוני טרור, או שהוא אמר שמדינה פלסטינית תיכון בין הירדן לבין הים. בשארה הוסיף: "לא אמרתי דברים כאלה. אני מכיר בזכותה של הלאומיות העברית להגדרה עצמית באמצעות מדינה. איני ציוני, ולא ידעתי שהציונות היא תנאי לכניסתי לכנסת. ... מזה שנים אני מציג את המתח שבין היות המדינה יהודית ובין היותה דמוקרטית. קיימת כאן סתירה, שכל ליברל מכיר בה. אולם השאלה שלי היא: האם העליתי הצעת החלטה הקוראת לבטל את הגדרתה של מדינת ישראל

בתור מדינה יהודית? האם הולכתי בכך שולל את תומכיי? איזו השפעה יש לי כדי לעשות זאת? ... מעולם לא תמכתי במאבק מזוין או בפיגוע כזה או אחר. הופנו כלפיי טענות כי לא גינתי פיגוע כזה או אחר, אולם אין חוק המחייב לגנות פיגועים." (אח'באר אל-ערב, 3.1.03)

- בעד פסילת בל"ד הצביעו 21 מול 20 שהתנגדו, ובעד פסילת בשארה הצביעו 22 מול 19 שהתנגדו. ... בנאום שנשא בפני ועדת הבחירות, אמר בשארה: "לא קראתי להרג חיילים ומתנחלים, אלא להיפך. אני לא רוצה שהם ייהרגו. אני מצטער על כל חייל שנהרג, ואני משתתף בצערן של המשפחות." הוא הוסיף: "אני לא מתנגד לצביון היהודי של המדינה, ואני מקבל את העובדה שהיהודים הם רוב בתוכה. אולם 'מדינת כל אזרחיה' היא התגובה לציונות." (סינארה, 3.1.03)

3. שאלת החרמת הבחירות

- סדרת מודעות תעמולה ללא ציון שם הגורם שעומד מאחוריהן: "אני ערבי, ובקולי אקרא תגר [ערבי אנא, בצוית אתחדא]" (כל אל-ערב, 17.1.03)
- ח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה: "אני מאד מתפלא על אלה המייחסים חשיבות רבה, ואולי אף חשש, לקולות הקוראים להחרים את הבחירות. אני מתפלא עוד יותר על שתי המפלגות המאיימות להחרים את הבחירות, אם ייפסלו רשימה כלשהי או מועמד כלשהו. ... ממתי יונק הציבור את הלגיטימציה שלו מאנשים או ממנהיגים? אם כך הוא הדבר, אזי הכלל אומר שאם הלך המנהיג, אין יותר מפלגה, ואם הלכה המפלגה, אין יותר עם! ... מי מרוויח מהתקפות זו חוץ מהימין הקיצוני וכנופיית המסיתים נגד עמנו? ... אמרתי זאת מפורשות: גם אם יפסלו את עבד אל-מאלכ דהאמשה בתור ראש הרשימה המאוחדת, לא אחרים בשום אופן, ואקרא בכל כוחי להוציא את האנשים אל הקלפיות, משום שאני מאמין באופן נחרץ כי השתתפותנו בתור מיעוט ערבי במשחק הזה, בשלב זה, חיונית ביותר." (כל אל-ערב, 3.1.03)
- מזכ"ל תנועת "בני הכפר", מחמד אסעד כנאענה, במאמר עמדה שכותרתו "שוט החרמה": "הציבור הערבי הבין שחברי הכנסת הערבים אינם אלא קוסמטיקה לדמוקרטיה הישראלית המזויפת. ... הערבים החלו להבין היטב כי המשחק הפרלמנטרי אינו אלא פארסה שאנו מקיימים כל ארבע שנים, ומשלמים את המחיר בעבודה מדי יום. המפלגות הערביות הן האחריות למציאות זו, משום שהן מוכרות אשליות בקרב הציבור על שוויון, אזרחות מלאה, דמוקרטיה, השתתפות פוליטית ועוד. ... מפלגות וחברי כנסת אלה מסרבים אפילו לדון באלטרנטיבות, אולם מתעקשים למנוע זאת מזולתם, עד כדי האשמה בבגידה, במשחק לידי הימין ובטרנספר פוליטי מרצון."
- "עצאם מחיל אומר כי העמדה הקוראת להחרמה כמוה כבגידה; אחמד טיבי מתאר אותה בתור אווילות פוליטית; אפנאן אע'באריה טוענת כי ידיים נסתרות עומדות מאחורי הדבר; מחמד ברכה מתאר זאת בתור משחק לידי הימין; וכך גם עזמי בשארה, כנעאן, מחאמיד, זחאלקה ואחרים. ... כמובן, לא נשכח לציון כאן כי מנהיגי המפלגות הציוניות תקפו את העמדה הקוראת להחרמה וראו בה דבר מסוכן."
- "מה פשר ההתקפה על ההחרמה? ההחרמה מבוססת על עמדה לאומית אידיאולוגית, המסרבת לציית למציאות המרה אלא שואפת לשנותה ... דוחה את הוויתור המשפיל הכרוך בהכרה ביהדותה של המדינה והצהרת אמונים לה, ודבקה בזכות השיבה, בהגדרה עצמית, ובחיים מכובדים המבוססים על שוויון אמיתי. אנו לא מסכימים להיות פוליטיקאים, משום שפוליטיקאי לא יכול להגן על האינטרס שלו ומתכחש לעקרונותיו. מי שעוקב אחרי התנהגותם של הח"כים והקואליציות שלהם מבין היטב את העובדה המרה הזו. ... עמדתנו זו אינה מייצגת מיעוט. אנו מהווים חלק מעמדה עממית במישור הלאומי." (כל אל-ערב, 3.1.03)
- עלי זבידאת, דובר התנועה העממית להחרמת הבחירות, אמר כי משלחת מטעם התנועה ביקרה באוניברסיטת באר-שבע, נפגשה עם מספר סטודנטים ערבים והפיצה גילוי דעת הקורא להחרים את הבחירות לכנסת. (פנורמה, 3.1.03)

4. החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון והתנועה הערבית לשינוי (חד"ש-תע"ל)

- מודעת בחירות של חד"ש-תע"ל: "קולך משפיע, ואצלנו יותר" (פנורמה, 17.1.03)

- ח"כ עצאם מח'ול, בתשובה לשאלה איך הוא רואה את מערכת הבחירות במגזר הערבי ואת היחסים בין המפלגות המתחרות, ענה: "אנו רוצים להשתתף במערכת בחירות מתורבתת ואנו פועלים לכך. כמו כן, שהויכוח ייעשה על-ידי כך שנציג את אשר בפינו ונשכנע מדוע אנו הזרם העדיף, מבלי לפצוע או לתקוף בצורה גסה במישור של תליית פוסטרים ברחובות. יש מי שמנסה לגרור אותנו ולעורר כלפינו פרובוקציה בסוגיות שונות, אך בכל מקרה, מתוך תחושת הכוח שלנו ומתוך תחושתנו הוודאית כי אנו הגורם הראשון במעלה בזירה של האוכלוסייה הערבית, ובהפרש ניכר מכל גורם אחר, הרי שאנו מתנהגים בצורה בונה מאד ומקווים שהאחרים ישתכנעו כי התנהגותנו השקטה אינה נובעת מתוך חולשה כי אם מתוך כוח."
- בתגובה לטענה כי יש מי שמנסים לפרוט על הנימים העדתיים, ענה מח'ול: "אני סבור שהבחרים הערבים בעלי מודעות גבוהה הרבה יותר מאשר טענה זו, ולא מוכנים שמישהו ישחק איתם בקטנות." (סינארה, 17.1.03)
- בהתייחסות לקואליציה [של תע"ל] עם חד"ש, אמר ח"כ אחמד טיבי: "בהשוואה לשתי קואליציות בעבר, אנו מדברים כעת על ניסיון מסוג אחר. ראשית, תיארת את הקואליציה הזו בתור קואליציה טבעית משום שהאנשים דיברו עליה שנה וחצי לפני שהיא התממשה בפועל. שנית, משום שהיא באה לאחר שלוש שנים של שיתוף פעולה ותיאום מלא בפרלמנט, בוועדת המעקב וברחוב הערבי. ... שלישית, היחסים האישיים המחברים בין מנהיגי שתי המפלגות מהווים גורם חיובי. רביעית, באתי בברית עם גוף שאינו זקוק לי כדי לעבור את אחוז החסימה הפעם." בתשובה לשאלה כיצד הוא מעריך הפעם את מערכת הבחירות, ענה: "האווירה פחות 'חמה' מאשר במערכות בחירות קודמות. אנו מבחינתנו משתדלים להפיח רוח בחירות, נוכח התחושה הכללית של אי-אכפתיות. את התחושה הזו צריכים כולם לפעול כדי לשנות." (סינארה, 17.1.03)
- מודעת בחירות של חד"ש-תע"ל: "אחריות לאומית, מסר חברתי [מסא'וליה וטניה, רסאלה אג'תמאעיה]." (סינארה, 10.1.03)
- לאחר פרסום החלטת בג"צ פרסמה קואליציית חד"ש-תע"ל גילוי דעת בו בירכה על ההחלטה לבטל את הפסילה, וקראה לאזרחים הערבים לא רק להשתתף בבחירות אלא "להטיל את מלוא כובד משקלם על-מנת להשפיע ולהשתתף באופן פעיל בהכרעה לגבי העניינים הגורליים." (סינארה, 10.1.03)
- ראיון עם ח"כ מחמד ברכה, יו"ר הרשימה המשותפת של חד"ש ותע"ל: "כוחן של בל"ד ושל רע"מ עלה באופן מלאכותי עקב חוק הבחירה הישירה. ... אנו מפלגה שיש לה חברי כנסת ולא חברי כנסת שיש להם מפלגה. ... דבריו של דהאמשה על כך שאנו לא נעבור את אחוז החסימה לבדנו משקפים את המשבר של רשימתנו."
- "7000 יהודים מצביעים לחד"ש, וזה לבטח לא מספיק. ... קריאתו של בשארה להחרים את הבחירות, אילו היה נפסל, אינה אחראית ומצביעה על נרקיסיזם מוגזם. ... הקואליציה של חד"ש-תע"ל תהווה הגורם הראשון בכנסת, בהפרש של שני מנדטים מהרשימה שאחריה. ... אם סוגיית שהאב אל-דין [הערת העורך: מסגד המריבה בנצרת] הייתה נלקחת מסלמאן אבו-אחמד, המועמד השלישי של רע"מ, לא היה נשאר דבר." (כל אל-ערב, 10.1.03)

5. הרשימה הערבית המאוחדת (רע"מ)

- מודעת בחירות של רע"מ: "רע"מ - אל-אקצא שלנו ואללה אכבר [אל-מוחדה - אל-אקצא לנא ואללה אכבר]" [הערת העורך: ברקע מופיעה תמונת מסגד אל-אקצא] (פנורמה, 17.1.03)
- מודעת בחירות של רע"מ: "רע"מ - זכותנו חזקה יותר מרשעותם [אל-מוחדה - חקנא אקוא מן ט'למהם]" [הערת העורך: ברקע מופיעה תמונת מתפללים במסגד אל-אקצא]. (אל-אהאלי, 17.1.03)
- סלמאן אבו-אחמד, המועמד השלישי ברשימת רע"מ, הגיב על הסכם עודפי הקולות בין חד"ש לבל"ד במטרה למנוע ממנו להיבחר לכנסת: "הברית בין חד"ש לבל"ד בנושא עודפי הקולות לא תפגע בנו, משום שאמונונו בציבור שלנו במשולש, בנגב, בגליל ובערים המעורבות, הוא גדול הרבה יותר מכל ברית שהיא. ההגנה שלנו על מסגד שהאב אל-דין היא אות כבוד ולא אשמה." (אל-מית'אק, 17.1.03)

- צוות ההסברה של רע"מ פרסם גילוי דעת: "הרשימה המאוחדת מביעה צער רב לנוכח הדרך הזולה שבה מתנהג האשם מחאמיד, בין אם במישור של [פעילות] השטח על-ידי קריעת מודעות של רע"מ באום אל-פחם, או במישור של גילוי דעת, פרסומים וראיונות בעיתון. אם מחאמיד סבור כי הוא יצליח לגרור את רע"מ לקרבות צדדיים שיסיחו את דעתנו מהמלחמה במפלגות הציוניות, הוא שוגה באשליות וטועה, ולא נאפשר לו זאת." (פנורמה, 10.1.03)
- יו"ר רע"מ, ח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה: "רע"מ תקבל שישה מנדטים, חד"ש תעבור את אחוז החסימה, אך בל"ד אינה בטוחה. ... הצענו להאשם מחאמיד את המקום החמישי, בהתאם לכוחו, אך הוא סירב והחליט להשתתף בבחירות לבד. אני מייפץ לו לנהוג באחריות ולפרוש, ולא לגרום לבזבז קולות. ... הצענו רוטציה בין מחאמיד לכנעאן. כנעאן הסכים, מחאמיד סירב. ... התפקדותם של 12 אלף ערבים לליכוד היא בעצם 12 אלף אותות קלון. אלה הם שכירים." (כל אל-ערב, 10.1.03)
- מודעת בחירות של רע"מ: "ליברמן! אנחנו כאן." (קול רע"מ [ביטאון רע"מ], 7.1.03)
- ח"כ מחמד כנעאן: "הסקרים שנערכו בעבר, בבחירות 1996 ו-1999, נתנו לרשימה המאוחדת הרבה פחות מהמנדטים שהיא קיבלה. הסקר האמיתי הוא התמיכה העממית ברשימה המאוחדת, וזה יוכיח את השקר ואת המצאותיהם של בעלי הסקרים הללו. ... אני קורא לאח האשם מחאמיד, ששוררים בינינו יחסים טובים, לשקול מחדש ולקבל החלטה לאומית נכונה שלא להמשיך במערכת הבחירות, משום שהלאומיות האמיתית מחייבת שלא לבזבז שום קול ערבי. בכך הוא יזכה לתמיכת עמו. ... אני פונה אל כל בני עמנו, בכל ישוב ועיר, לצאת אל הקלפיות ולהצביע לרשימה הערבית המאוחדת, וזאת כדי למנוע את הקול הערבי מן המפלגות הציוניות, במיוחד בנסיבות הנוכחיות, וכדי לנקום מבחינה פוליטית ברוצחי בנינו באינתיפאדת אל-אקצא המבורכת. ... אני צופה כי רע"מ תגדיל את כוחה ואת המנדטים שלה בפרלמנט, ושרע"מ תהיה הרשימה הערבית הראשונה אשר תביא אישה ערבית אל הפרלמנט." (קול רע"מ [ביטאון רע"מ], 7.1.03)
- אברהמים אל-עמור, המועמד החמישי ברשימת רע"מ: "העובדה שהנגב קיבל שני מקומות בתוך חמשת הראשונים ברשימה [טלב אל-צאנע ואבראהים אל-עמור] היא אצילות וכבוד מצד אחינו בצפון. זה מעיד על מסירות כלפי תושבינו בנגב. אנו מבקשים מהם 'לטאטא' את המפלגות הציוניות, הנוהות אחר הקולות הערבים, כדי שנקבל מספר מנדטים גדול ככל שניתן, דבר אשר ישרת את האינטרסים שלנו ויסייע לנו למלא את חובתנו כלפי תושבינו בנגב, במשולש ובגליל." (קול רע"מ [ביטאון רע"מ], 7.1.03)
- ח"כ טלב אל-צאנע: "הערבים צריכים להבין כי מצנע אינו יונת שלום, כפי שהם סבורים, אלא הוא ציוני, עקרונית ציוניים, הוא בעל עבר צבאי, אולם הוא נוהג בתבונה רבה יותר מאשר שרון." לדעת ח"כ אל-צאנע, תפיסתו של מצנע את השלטון תלויה בקול הערבי, ובהגעתם של 11 ח"כים ערבים אל הכנסת. הוא אמר: "אם נוכל להביא שוב 11 ח"כים ערבים אל הפרלמנט, משמעות הדבר היא שהימין הישראלי לא יקבל רוב של 61 ח"כים, ורק אז יש תקווה לעשות שינוי." (אח'באר אל-ערב, 3.1.03)

6. הברית הלאומית הדמוקרטית (בל"ד)

- מודעת בחירות של בל"ד: "בל"ד - קול קריאת התגר, נגד הגזענות [אל-תג'מע - צות אלתחדי, צ'ד אל-ענצריה]" (אח'באר אל-ערב, 17.1.03)
- ד"ר עזמי בשארה, בסדרת כינוסים שערכה בל"ד במשולש, אמר: "אין שום תנועה פוליטית שהמיעוט הערבי כה דאג לה וכה שמח בשבילה כמו התנועה שלנו. אין שום תנועה שמבטאת את שאיפותיהם של האנשים, ושהאנשים מזדהים איתה, כמו בל"ד. עברנו התנסות קשה אך הצלחנו בה. ההצלחה היא לא רק של בל"ד אלא של כל האוכלוסייה הערבית." המועמד החמישי ברשימת בל"ד, פתחי דקה, אמר: "אנו נלחמים על כל קול במטרה להשיג הישג היסטורי ואת הניצחון הגדול ביותר לבל"ד, וכדי להביא כמה שיותר נציגים מבל"ד לכנסת." המועמדת הרביעית ברשימה, אפנאן אע'באריה, אמרה: "אנו דורשים אזרחות מלאה לכל האזרחים, ערבים ויהודים." ד"ר ג'מאל זחאלקה, המועמד השני ברשימה, אמר: "אנו במערכת הבחירות אומרים לאנשים 'השתתפו בבחירות'. אנו רוצים לקיים שיתוף פעולה עם המפלגות הערביות על-מנת להעלות את שיעור ההצבעה ברחוב הערבי." (פנורמה, 17.1.03)

- ח"כ עזמי בשארה, בראיון עמו: "האיום להחרים את הבחירות במקרה שבל"ד הייתה נפסלת הציל את בל"ד, והציל את הפעילות הפוליטית בזירה הערבית. ... ישנה התקפה נרחבת מאד על בל"ד, שגורמת לנו להרגיש לפעמים שהם היו בטוחים שאנו ניפסל, אך כאשר לא נפסלנו, הם כעסו. ... לדעתי, אלה הן הבחירות האחרונות שיש בהן בלבול. כוחן של המפלגות ייקבע, ויתברר באופן סופי כמה זרמים פוליטיים קיימים בזירה. ... הראיון שערך "כל אל-ערב" עם עמי איילון שבו הוא הסית נגד בל"ד מהווה מסמך חשוב, שאתם צריכים לשמור. מסרתי עותק ממנו לבית המשפט המרכזי בנצרת וציטטתי חלקים ממנו בוועדת הבחירות. ... הציבור הוא זה שישפוט מי דבק בכיסאו: מי שדבק בעמדותיו [בשארה עצמו], וכאשר נאסר עליו, הוא קורא להחרים את הבחירות, או מי שמתעקש להיות בכנסת גם אם עמיתיו נפסלים! ... שבועת האמונים בכנסת היא מחיר הבחירה הפרלמנטרית."
- "העברנו למפלגת העבודה מסר ברור שבו נאמר שהמפלגה הזו לא תחלוש על השלטון במהלך עשר השנים הקרובות אם הם יצביעו בעד פסילתנו. הבהרנו להם כי 50% מהאזרחים הערבים לא יצביעו, אם נקרא להחרמה. ... אני צופה שנקבל 3 מנדטים, וכך גם חד"ש ורע"מ. תהיה תחרות על המנדט הרביעי, אם שיעור ההצבעה יגיע ל- 74%." (כל אל-ערב, 17.1.03)
- מודעת בחירות של בל"ד: "ניצחון מוחץ על היועץ [אל-אנתצאר על אל-מסתשאר]: אנחנו נבחר את נציגינו, והמדינה לכל אזרחיה. בל"ד - זהות לאומית, אזרחות מלאה." (פנורמה, 10.1.03)
- בכינוס ערבי-יהודי שנערך ביפיע [טרם אישור בג"צ את מועמדותם של בשארה וטיבין], אמר ח"כ עזמי בשארה: "מאשימים אותי בכך שאני לא מקבל את האופי היהודי של המדינה. זה לא נכון. הרי נשבעתי אמונים למדינת ישראל." (סינארה, 10.1.03)
- בכנס פוליטי בנושא הבחירות שהתקיים בטמרה בנוכחות 450 איש, אמר ד"ר ג'מאל זחאלקה כי בל"ד תצא בקריאה להחרמת הבחירות אם בג"צ ישאיר על כנה את החלטת ועדת הבחירות. דבריו עוררו תגובות נזעמות בקרב רבים מהנוכחים, וכמה מהם אמרו: "תגובה זו מתאימה ליהירות של בל"ד ושל מועמדיה. מה זה? או בל"ד או החרמה?" (סינארה, 10.1.03)
- בתגובה לטענה כי הוא תומך כביכול בטרור, אמר בשארה כי בל"ד מדגישה את זכותם של עמים הכורעים תחת כיבוש להתנגד לכיבוש, וכי העם הפלסטיני הוא עם כבוש. בשארה הדגיש כי לחבר בפרלמנט של מדינה כובשת אין זכות לומר לעם הנתון תחת כיבוש כיצד להתקומם נגד הכיבוש. הוא הוסיף כי בל"ד הדגישה תמיד את התנגדותה לפעולות נגד אזרחים. בשארה דחה את הטענה כי בל"ד רוצה להשמיד את מדינת ישראל וכי הוא לא מכיר בה. הוא אמר כי בל"ד אימצה את הפתרון של שתי מדינות, וזה בפני עצמו מפרך את ההאשמה של אי הכרה בישראל. הוא הוסיף כי תכנית "מדינת האזרחים" היא לטובת שני העמים, והדגיש כי בל"ד קוראת להפיכתה של כל מדינה באזור למדינה דמוקרטית של כל אזרחיה. (כל אל-ערב, 3.1.03)

7. הברית הלאומית המתקדמת (בל"מ)

- מודעת בחירות של הברית הלאומית המתקדמת: "כך להנהגה עממית, לא למנהיגות של [תחנות טלוויזיה] לווייניות [נעם לקיאדה שעביה, לא ללזעאמה אל-פצ'א'יה]." (הברית [ביטאון בל"מ], 17.1.03)
- הברית הלאומית המתקדמת בראשות ח"כ האשם מחאמיד פנתה אל הרשימה הערבית המאוחדת בקריאה לערוך הסכם עודפי קולות בבחירות לכנסת. באיגרת ששלחה בל"מ לרע"מ נאמר: "הפנייה נובעת מתוך אחריות לאומית. הסכם עודפי קולות עשוי להבטיח ייצוג ערבי גדול יותר בכנסת." (פנורמה, 17.1.03)
- סמיח אסדי, חבר הוועד המרכזי בתנועה המתקדמת לשלום, פרסם גילוי דעת: "ההנהגה הפעילה של התנועה המתקדמת התכנסה כדי לדון בענייני הבחירות במגזר הערבי. לאחר שורת פגישות והתייעצויות בין מנהיגי התנועה המתקדמת לשלום והברית הלאומית המתקדמת, הוחלט לתמוך בבל"מ על הנהגתה הלאומית הנאמנה, וזאת בהתאם לעמדות הלאומיות הנבונות והאחריות." אסדי קרא בשם התנועה המתקדמת "לכל הציבור שלנו להתגייס ולהתאחד סביב הברית הלאומית המתקדמת." (פנורמה, 17.1.03) [הערת העורך: יש לציין כי עד כה הביעה הרשימה המתקדמת לשלום תמיכה מלאה בבל"ד]

- מודעת בחירות של הברית הלאומית המתקדמת: "כן להנהגה העממית בקרב האנשים ויחד איתם בראש המאבק היומי והלאומי, כן לשיח פוליטי נבון ואיתן, כן לאחריות לאומית וללאומיות אחראית, כן למלחמה במדיניות האפליה הגזענית ומזימות הטרנספר; לא לסיסמאות טלוויזיוניות מצלצלות, לא לשיח פוליטי דו-משמעי, לא להימור בגורל עמנו ועתידנו, לא לרוקמים מזימות נגד אחדות עמנו, לא להצבעה למפלגות ציוניות." **(פנורמה, 17.1.03)**
- במאמר עמדה שכותרתו "לא להאשם מחאמיד", כותב חבר הכנסת לשעבר, שמואל טולדנו: "פניתי אל ח"כ האשם מחאמיד וסיפרתי לו מה שקרה עם טיבי [בבחירות 1996]. אמרתי שקיים דמיון רב בין ריצתו של טיבי בבחירות בזמנו לבין ריצתו של מחאמיד במערכת הבחירות הנוכחית, וכי סיכויי לעבור את אחוז החסימה קלושים ביותר, כפי שהיה עם טיבי. תשובתו של מחאמיד הייתה: "אני מסייר באזורים השונים וחש בתמיכה ציבורית עצומה. אין לי ספק שאני אעבור את אחוז החסימה". **(סינארה, 17.1.03)**
- ח"כ האשם מחאמיד, בראיון עמו: "אני אומר למי שדורש ממני להפגין אומץ לב ולפרוש ממערכת הבחירות: אני לא טירון פוליטי ואני אעבור את אחוז החסימה. ... האחריות שלנו במהלך ההפגנות היא להיות בקרב הצעירים שלנו ולשלוט עליהם, ולא ללכת לתחנות [הטלוויזיה] הלוויניות. ... אני נגד הסיסמא 'שתי מדינות לשני עמים'. המצע שלי הוא מדינה לעם הפלסטיני ושישראל תהיה מדינת כל אזרחיה. ... אין ביני לבין שיח' ראא'ד צלאח והנהגת הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הסכם לתמיכה בברית שלנו [בל"מ]. ... אני משמש כפקיד של ערפאת. איש מהרשות [הפלסטינית] לא פנה אלי כדי שאפרוש [ממערכת הבחירות]. ... שיח' עבדאללה נמר דרויש עמד מאחורי ניסיון להקים רשימה שתכלול את מחאמיד, טיבי, כנעאן וח'טיב. שיח' דרויש אינו נתון כל כולו לרע"מ, כפי שהם טוענים." **(אל-ערב, 17.1.03)**
- עו"ד חוסיין עות'מאן ע'נאים, תושב סח'נין, המועמד השני ברשימת בל"מ: "הציבור הערבי הפלסטיני שלנו יודע כי הצבעה למפלגות הציוניות פירושה הסכמה לתוכניותיהן לחמוס את שארית אדמותינו הערביות, ליישם את תוכנית הטרנספר ולסלק אותנו החוצה ממולדתנו. אנו משוכנעים כי הציבור שלנו הנו בעל תחושה לאומית כנה, ולכן הוא יעניק סטירה מצלצלת על פניהן של הרשימות הציוניות וילמד אותן לקח שהן לעולם לא תשכחנה." **(הברית [ביטאון] בל"מ, 17.1.03)**
- אחמד חגי'אזי, המועמד השלישי ברשימת בל"מ: "שתי מדינות לשני עמים, ומדינת ישראל לשני עמים גם כן. אנו קוראים לעיקרון של מדינת פלסטין לפלסטינים ומדינת ישראל לשני עמים: לאזרחים היהודים והערבים." **(הברית [ביטאון] בל"מ, 17.1.03)**
- הרשימה הערבית המאוחדת הודיעה בגילוי דעת שהפיצה, כי הדובר הרשמי של ועדת ההסכמה הלאומית, המשורר סמיח קאסם, קרא לח"כ האשם מחאמיד "לפרוש ממערכת הבחירות על-מנת שלא לבזבז קולות, משום שהרחוב הערבי זקוק לכל קול במערכה החשובה הזו." סמיח קאסם הגיב: "משלחת של רע"מ ביקרה אצלי, והם התמרמרו על כך שח"כ האשם מחאמיד מתכוון להשתתף בבחירות ברשימה עצמאית, שהיא רשימת הברית הלאומית [המתקדמת]. אמרתי להם שאני מכיר את האשם מחאמיד בתור מי שיש לו אחריות מוחלטת, הבנה מלאה ותחושה לאומית, ולא ייתכן שהוא יסכים לבזבז 10, 15 או 20 אלף קולות. אם האשם מחאמיד לא מבטיח הצלחה מלאה, מוטב שיפרוש ושלא יבזבז ולו קול אחד."
- הברית הלאומית המתקדמת פרסמה גילוי דעת בתגובה, ובו נאמר: "אם זה נכון, אזי מצער שהמשורר סמיח קאסם נגרר אחרי מסע הסתה שמנהלת רע"מ נגד הברית הלאומית. כל המים בים התיכון לא ינקו אותה מהמזימה הזולה שהיא רקמה נגד ח"כ מחאמיד והברית הלאומית המתקדמת, והיא עוד עומדת ובוכה על הקולות הערבים ועל האחדות הערבית שדקרו אותה בליבה." **(פנורמה, 17.1.03)**
- עמדת ח"כ אחמד טיבי: "הוצאתו של האשם מחאמיד ודחיקתו החוצה מרע"מ הייתה טעות שפגעה בו ובציבור תומכיו, וזו הייתה טעות שפגעה גם בציבור [תומכיו] רע"מ באופן כללי. אני לא רוצה למסור הצעות בפומבי לאח האשם מחאמיד. הוא אדם מנוסה, עם הרבה אחריות והבנה, ואני משוכנע כי הוא יקבל את ההחלטה הנכונה." **(סינארה, 17.1.03)**

8. מפלגת הרפורמה

- תופיק ח'טיב הסביר את עמדתו בעניין הקמת מפלגת הרפורמה [אל-אצלח] ואת תמיכתו במפלגת מרץ בבחירות הקרובות: "למעשה לא הצטרפתי למרץ, אני עומד בראש מפלגת הרפורמה. מפלגת הרפורמה קיבלה החלטה להשתתף עם מרץ ו"שחר" [שלום, חינוך, רווחה] בקואליצית שלום בבחירות לכנסת ה-17. ... אני לחלוטין לא מועמד בבחירות לכנסת ה-16. המועמדות בפועל תהיה בבחירות לכנסת ה-17. ... הקואליציה הזו צריכה להוכיח את עצמה, קודם כל, ברחוב היהודי, בהיותה קואליציה אלטרנטיבית למפלגת העבודה וזולתה, כדי להוביל לעתיד טוב יותר. אם הרחוב היהודי לא יתמוך בקואליציה הזו, זו בעיה שיש לבחון אותה מחדש."

בתשובה לשאלה מה גרם לו לעזוב את רע"מ, ענה ח'טיב: "ניהלתי מגעים עם ועדת ההסכמה במגזר הערבי, בראשות מחמד זידאן. הוא ביקש מאיתנו להמתין, תוך ניסיון לאחד את הרשימות הערביות לכדי רשימה אחת, כדי שלא יהיה פיצול וריבוי מפלגות. אני הסכמתי לכך, אולם רע"מ סירבה לכך שאנחנו והאשם מחאמיד נהיה שותפים בתוכה. כידוע, ארבע מפלגות ערביות יצאו להתמודד בבחירות, ובמקום אחדות נוצר פילוג. מפלגת הרפורמה החליטה שלא להשתתף בבחירות הקרובות, משום שהדבר יהפוך לבדיחה נלעגת."

ח'טיב הוסיף: "אני לחלוטין לא מתחרט על עזיבתי את רע"מ. אני מאמין לחלוטין בדרך שבה אני הולך. ... לדעתי, כאשר התנועה האסלאמית ויתרה על ברית זו [עם תופיק ח'טיב והאשם מחאמיד], היא סיימה את תפקידה בתור גוף שמנסה לאחד את המגזר הערבי. ... אני מהווה חלק ממרץ ולא נטמעתי במרץ, אלא אני עומד בראש מפלגה ערבית, מפלגת הרפורמה, שיש לה היום חזון הדוגל בשותפות." ... בתשובה לשאלה באשר למשקלה של מפלגת הרפורמה במגזר הערבי, ענה ח'טיב: "מפלגת הרפורמה היא חדשה יחסית בזירה הפוליטית. היא עשויה להוסיף למרץ חבר כנסת אחד לפחות." (פנורמה, 17.1.03)

9. מפלגות ציוניות

מפלגת העבודה

- מודעת בחירות של מפלגת העבודה: "מצנע ראוי לאמונו - ניסיונו בחיפה מעיד על עמדותיו כלפי המגזר הערבי. מצנע - דרך ישרה שתמשיך את רבין." (פנורמה, 10.1.03)
- האגודה לפיתוח העדה הדרוזית ומוסדותיה פנתה במכתב ארוך ליו"ר מפלגת העבודה ומועמדה לראשות הממשלה, עמרם מצנע, בדרישה להדיח את ח"כ צאלח טריף מהמקום ה-20 ברשימת המפלגה. במכתב נאמר, כי במקרה שהבקשה תתממש, האגודה תפעל למען הצבעה למפלגת העבודה והצלחתו של מצנע. חברי האגודה הסבירו במכתבם כי ח"כ טריף "פגע קשות במוניטין של בני העדה שלו במעשיו האחרונים", כמו כתב האישום שהוגש נגדו והחשדות במתן שוחד. (סינארה, 3.1.03)
- מאמר עמדה מאת עו"ד רפיק ג'בארין, מאוס אל-פחם, שכותרתו "הטרנספר הזה לא יעבור", מותח ביקורת על מצעה של מפלגת העבודה, שברוח תכניתו של אפרים סנה מציעה חילופי שטחים על-מנת להשאיר גושי התנחלויות בתוך שטחי ישראל, בתמורה למסירת המשולש לשטחי הרשות הפלסטינית. (סינארה, 3.1.03)
- עו"ד יצחק הרצוג, מועמד מפלגת העבודה לכנסת, הביע את דחייתו כלפי פסילת השמות מועמדים מהמגזר הערבי [טיבי ובשארה], וראה בכך דבר בלתי מכובד. הרצוג הוסיף כי למרות שהוא מסתייג מההצהרות או מהקו שנקט מועמד או מפלגה כלשהי, הוא אינו מקבל אמצעי של פסילת שמות מועמדים בשל דעותיהם, וכי הוא רואה בכך דבר מסוכן. (פנורמה, 3.1.03)

עם אחד

- ראיון עם עמיר פרץ, יו"ר "עם אחד": "מבחינתי, מובטל ערבי זהה למובטל יהודי. אני סבור כי באמצעות מאבק משותף בין ערבים ויהודים נוכל להשיג זכויות סוציאליות רבות. ... הקמנו קרנות סיוע לעובדים, במיוחד במגזר הערבי, משום שלדעתנו היה צורך להקימן על-מנת לנסות ולהשיג צדק ושוויון חברתי בקרב כל תושבי המדינה. כמעט כל הצעות החוק שהגישה המפלגה נועדו לשרת ולטפל בבעיות הקיימות במגזר הערבי. ... אני אומר בצניעות שהתמיכה שאנו זוכים לה במגזר הערבי נובעת מתחושתם כי אני היחיד שנמצא אצלם לא רק

בתקופת הבחירות, כפי שעושים אחרים, אלא בכל ימות השנה. ... שרון מדבר על המצב הביטחוני, ונציגי המפלגות הערביות מדברים על פוליטיקה, אך מה בעניין האבטלה, החינוך, והחיים הקשים של כולם?" (פנורמה, 17.1.03)

- עמיר פרץ: "החלום שלי הוא שבאחד הימים יפגינו תושבי אום אל-פחם וחדרה ביחד נגד המדיניות הכלכלית-חברתית של הממשלה, ולא שיפגינו אחד נגד השני. אבחנה זו משרתת רק את השלטון ונותנת לו לגיטימציה להעדיף את ענייני החוץ."

כשנשאל האם הוא לא רואה בשם מפלגתו "עם אחד" סוג של גזענות, לאור העובדה שבמדינה חיים שני עמים, השיב פרץ: "הויכוח על המשמעות של 'עם אחד' אינו קל ... כאשר אנו מדברים על עם ישראל, אנו מתעלים מעל כל השיקולים העדתיים והדתיים ... מה שאני מתכוון אליו הוא עם ישראל, על כל סוגי הלאומיות, הדתות וההשתייכות שבו." (סינארה, 17.1.03)

מרץ

- יוסי שריד, בהתייחסות למצבה של מרץ במגזר הערבי: "בבחירות הקודמות, לא קיבלנו קולות רבים מהמגזר הערבי. קיבלנו חצי מנדט. אני מקווה שהפעם המצב יהיה טוב יותר, משום שמרץ נותנת את התשובה הכי טובה לאזרח הערבי בישראל. אם האזרחים הערבים חפצים בחיים משותפים, ולא בקיצוניות לאומנית, יהודית או ערבית, הרי שמרץ היא המקום הטבעי לערבים רבים." (כל אל-ערב, 17.1.03)

- ח"כ יוסי שריד: "סקרים שנערכו שלושה שבועות לפני הבחירות, בשתי מערכות הבחירות הקודמות, הראו שאנו נקבל מספר מועט של מנדטים, אפילו פחות ממה שצופים לנו הסקרים היום. אשר להיום, התייצבנו על 8-9 מנדטים. המצב ישתפר, אנו נעבור את עשרת המנדטים ונקבל יותר מנדטים ממה שקיבלנו בכנסת הקודמת." כשנשאל שריד מדוע במצע מרץ בשפה הערבית יש פנייה ל"ערבים ודרוזים", היוצרת אבחנה ביניהם, השיב: "אנו לא מתערבים כלל בשאלה כיצד אדם מגדיר את עצמו. אין זה מתפקידנו להגדיר "ערבי" ו"דרוזי". זהו רצונם של הדרוזים ואנו מכבדים את רצונם."

בתגובה לשאלה כיצד הוא מגדיר את מדינת ישראל, ענה: "לנו, במרץ, יש הגדרה משלנו שהיא ההגדרה הכי נכונה, הגיונית ומציאותית. שאר ההגדרות שמנסחות שאר המפלגות, ימניות וערביות, משבשות זאת. ההגדרה שלנו למדינה היא: "מדינת ישראל היא מדינת העם היהודי ושל כל אזרחיה".

בהתייחסות למעמדה של מרץ במגזר הערבי אמר שריד: "מרץ היא התנועה העדיפה מבחינת הבחור הערבי. האזרח הערבי יכול להצטרף למרץ בקומה זקופה, מבחינת הלאומיות שלו. מצד שני, מרץ הביאה הישגים רבים לאזרחים הערבים. ... אני סבור שהאזרחים הערבים הפיקו תועלת ממרץ יותר מכל מפלגה אחרת. ... אני מקווה שנקבל בבחירות האלה קולות רבים, ממי שהתאכזב מהקיצוניות של חברי הכנסת הערבים, וממי שמבין כי אנו חיים ונמשיך לחיות בארץ הזו ביחד, וכי אנו לא רוצים לשרוף את כל הגשרים בין שני העמים." (סינארה, 10.1.03)

- מודעת בחירות של מרץ בערבית: "הבטחותיהם הן רק מילים - אבל מרץ הבטיחה, וקיימה. המנהיגים הערבים לא הפסיקו להביע הערכה ותמיכה כלפי מה שעשו שרי מרץ בממשלות הקודמות למען האזרח הערבי, הלגיטימיות של קיומו, מעמדו, שיוויונו, וסגירת הפער למענו. ... מרץ עשתה למען רבות, ותעשה עוד יותר". על המודעה חתומים: "מרץ - הבחירה הדמוקרטית - שחר - הרפורמה" (סינארה, 3.1.03)

- ח"כ יוסי שריד גינה את פסילת הח"כים הערבים ואת רשימת בל"ד ואמר: "לעתים, אני לא מסכים עם הצהרותיהם של כמה חברי כנסת ערבים, אבל למנוע מרשימה או מח"כ להשתתף במערכת הבחירות בגלל עמדותיהם זה בלתי קביל לחלוטין."

ח"כ חוסניה ג'בארה הדגישה את הצורך לחזק את השותפות הערבית-יהודית האמיתית, על-מנת להשלים את המהלך ולהשיג שיוויון לאזרחים הערבים. היא התייחסה גם לייחודיות של האזרחים הערבים בישראל, שצריכים לשמור על לאומיותם הערבים ועל האזרחות כבסיס לפעילות.

ח"כ תופיק ח'טיב אמר: "בשל הנתק שחל בין יהודים וערבים חשבתי שצריכה להיות השתתפות ערבית-יהודית במסגרת קואליציה של שלום, ושאינועי אוקטובר 2000 לא יהיו

סיבה להיבדלות והתנתקות או לקריאה להחרים את הבחירות, אלא להיפך, שותפות ערבית-יהודית. אני סבור כי קואליציה זו מתחילה להתקדם היום במהירות, על-מנת להגיע למספר גדול ככל שניתן של קולות."

ד"ר יוסי ביילין אמר: "בתחילה הייתי אופטימי מכך שמצנע נבחר, אולם עד מהרה התברר לי שצריך להיזהר מהאנשים הסובבים אותו, משום שהם דוחפים אותו להסכים לרעיון ההצטרפות לממשלת אחדות לאומית לאחר הבחירות, ובכך תמשיך מפלגת העבודה לתמוך במדיניותו של שרון." בנוגע לפסילת טיבי, בשארה ומפלגת בל"ד, אמר ביילין: "זהו יום שחור לדמוקרטיה הישראלית. מי ממפלגת העבודה שתמך בצעד מעין זה, צריך להתבייש בעצמו." (כל אל-ערב, 3.1.03)